

УДК 378.14737.017

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2024.4.11>

Ольга ГОНЧАРУК

доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0003-2069-9667

Наталія ІОВХІМЧУК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-4617-3535

Юлія ЛОЗА

здобувачка освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0001-8553-0905

Бібліографічний опис статті: Гончарук, О., Іовхімчук, Н., Лоза, Ю. (2024). Підготовка вчителя початкових класів до гуманістичного виховання молодших школярів. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 65–70, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.4.11>

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається проблема підготовки вчителя початкових класів до гуманістичного виховання дітей. Актуальність обраного дослідження пояснюється зміною парадигми освіти з технократичної на гуманістичну. Безперечно, якість освітнього процесу в початковій школі перебуває в прямій залежності від професіоналізму вчителя. У цьому контексті готовність педагога до реалізації завдань гуманістичного виховання набуває особливої уваги. Власне на це спрямовані положення концепції Нової української школи.

Методологічним підґрунтям нашого дослідження є взаємозв'язок аксіологічного та особистісно-діяльнісного підходів, що передбачають актуалізацію мотиваційно-ціннісної сфери індивіда та розвиток особистісно-професійних якостей педагога. Ключовим є також філософія гуманізації освіти. Новизною є узагальнення наукових підходів до визначення понять «гуманізм», «гуманістичне виховання», «гуманізація виховного процесу» та визначення головних пріоритетів у підготовці вчителя початкових класів до гуманного виховання учнів. З'ясовано, що заявлена проблема вивчається педагогами, психологами, у зв'язку з морально-етичними цінностями. Узагальнення наукового доробку уможливило з'ясувати змістовну сутність понять «гуманізація», «гуманістичне виховання», «гуманізація виховного процесу» і дійти висновку, що основою гуманістичного виховання є принцип народної педагогіки «Дивись – не забудь, людиною будь!». Розкрито основні пріоритети підготовки вчителя початкових класів до реалізації гуманістичного виховання учнів. Акцентовано, що гуманістичне виховання молодших школярів здійснюється в навчально-пізнавальній та виховній діяльності. Означене вимагає високого професіоналізму вчителя, його педагогічної майстерності. У статті зроблено виважені висновки про значущість досліджуваного аспекту.

Ключові слова: вчитель початкових класів, гуманістичне виховання, педагогічна майстерність, професіоналізм.

Olha HONCHARUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Pedagogy and Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-2069-9667

Nataliia IOVKHIMCHUK

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-4617-3535

Yuliia LOZA

Student, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-8553-0905

To cite this article: Honcharuk, O., Iovkhimchuk, N., Loza, Yu. (2024). Pidhotovka vchytelia pochatkovykh klasiv do humanistychnoho vykhovannia molodshykh shkolariv [Preparing primary school teachers for humanistic education of children]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 65–70, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.4.11>

PREPARING PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR HUMANISTIC EDUCATION OF CHILDREN

The article deals with the problem of preparing primary school teachers for humanistic education of children. The relevance of the chosen research is explained by the change in the paradigm of education from technocratic to humanistic. Undoubtedly, the quality of the educational process in primary school is directly dependent on the professionalism of the teacher. In this context, the teacher's readiness to implement the tasks of humanistic education is of particular importance. This is precisely what the provisions of the New Ukrainian School concept are aimed at.

The methodological basis of our study is the interconnection of axiological and personal-activity approaches, which involve the actualisation of the motivational and value sphere of the individual and the development of the personal and professional qualities of the teacher. The key is also the philosophy of humanisation of education. The novelty is the generalisation of scientific approaches to the definition of the concepts of 'humanism', 'humanistic education', 'humanisation of the educational process' and the identification of the main priorities in the preparation of primary school teachers for the humane education of students. It has been found that the stated problem is studied by teachers and psychologists in connection with moral and ethical values. The generalisation of scientific work has made it possible to clarify the content of the concepts of 'humanisation', 'humanistic education', 'humanisation of the educational process' and to conclude that the basis of humanistic education is the principle of folk pedagogy 'Look – do not forget, be a human being!'. The main priorities of primary school teacher training for the implementation of humanistic education of students are revealed. It is emphasised that the humanistic education of primary schoolchildren is carried out in educational and cognitive and educational activities. This requires high professionalism of the teacher, his/her pedagogical skills. The article draws balanced conclusions about the significance of the studied aspect.

Key words: primary school teacher, humanistic education, pedagogical skills, professionalism.

Актуальність проблеми. З позиції сучасних підходів до підготовки компетентнісного, конкурентоспроможного фахівця неабияке значення має підготовка вчителя початкових класів до гуманістичного виховання молодших школярів. Означена проблема особливо актуальна у контексті підготовки педагога нової генерації.

Безперечно, здатність вчителя здійснювати діяльність в напрямку гуманістичного виховання школярів потребує необхідних знань, умінь, компетентностей, метапрофесійних якостей.

Не зважаючи на велике значення гуманістичних принципів у житті людини, вони ще не

посіли належного місця в системі цінностей молодого покоління. Відомо, що в практиці роботи закладів освіти зберігаються застарілі способи ціннісного ставлення до світу в готовому вигляді, іноді відбувається підміна гуманістичної педагогіки випадковим набором виховних засобів.

Відтак питання підготовки вчителя початкових класів до реалізації гуманістичного виховання є актуальним і потребує подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки вчителя початкових класів

до гуманістичного виховання молодших школярів знайшла належне наукове обґрунтування в класичній українській педагогіці (В. Сухомлинський, А. Макаренко) та подальших наукових дослідженнях (М. Євшук, І. Зязюн, Ю. Мальований, А. Сушенко, Л. Вовк, О. Дубанюк, І. Тарасюк, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та ін.).

Відомо, що досліджено різні аспекти: методологічні засади гуманізації та гуманітаризації навчання й виховання; гуманізація педагогічних функцій вчителя; різноаспектні форми реалізації гуманістичного виховання в загальноосвітніх закладах; питання підготовки вчителя до гуманістичного виховання молодших школярів тощо.

Не зважаючи на наявний науковий доробок, питання підготовки вчителя початкових класів до гуманістичного виховання в умовах нової української школи потребує детальнішого аналізу.

Метою дослідження є висвітлення пріоритетів у підготовці вчителя початкових класів до гуманістичного виховання молодших школярів в умовах нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Чимало сучасних дослідників справедливо відзначають, що проблема гуманізації освіти постала наприкінці ХХ століття і була зумовлена зміною парадигми від технократичної до гуманістичної. Відтак справедливим є підхід до побудови цілісного навчально-виховного процесу на гуманістичних засадах.

На нашу думку, вихідним у підготовці вчителя початкових класів до реалізації гуманістичного виховання треба розглядати готовність його до педагогічної діяльності взагалі.

Послугаємося визначенням В. Іванія та С. Бурчака, які акцентують, що готовність майбутнього вчителя початкової школи – це «складне інтегроване поняття, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього вчителя» (Ivaniy, Burchak, 2011, p. 44).

Узагальнення різних трактувань дозволяє розуміти готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності як специфічний стан особистості, наявність сформованих відповідних знань, умінь і навичок та як результат фахової підготовки.

Зазначимо, що гуманістичне виховання молодших школярів здійснюється у двох основних видах діяльності: навчально-пізнавальної та виховної.

Суттєвим відзначаємо особливу роль загальнокультурного розвитку вчителя, щодо його професійної культури. У цьому сенсі цінним є судження І. Беґа, який формулюючи законосферу інноваційного виховання, абсолютно справедливо виокремлює «закони духовно значущої дії». Всупереч намірам абсолютизувати силу конкретних знань, учений пропонує підкорити педагогіку навчання й виховання закону оволодіння науковими знаннями в контексті людської культури» (Bekh, 2001, p. 20).

Цей закон працює не лише в сфері шкільного навчання й виховання – він абсолютно обумовлює й плідну професійно-педагогічну підготовку майбутнього вчителя, для якого важливо не тільки засвоїти конкретну суму педагогічних знань, але й зрозуміти їх культурний контекст, усвідомити їх культуротворчу силу. Безперечно, поза культурним контекстом педагогічне знання є дещо формальним і не зможе забезпечити правильну виховну траєкторію педагога.

Вочевидь, належний культурно-особистісний розвиток уможливує глибоке ціннісно-вмотивоване ставлення вчителя до професійних обов'язків, зумовлює адекватне переживання процесів педагогічної діяльності й наполегливий пошук технологічних шляхів розв'язання виховних завдань.

У руслі сучасних концепцій виховання вчитель зобов'язаний спрямувати свої зусилля на постійне вдосконалення рівня особистісної культури. Окрім того, концепція виховання дитини як людини культури (Є. Бондаревська) передбачає формування суб'єктності, яка є ядром особистості дитини, забезпечуючи єдність і міру її наявної майбутньої свободи, гуманності, духовності і життєтворчості. Суттєвою відзначаємо думку О. Савченко, яка на основі аналізу цієї концепції, акцентує на ролі вчителя в перетворенні учня із «об'єкта» в «суб'єкт» освітньої діяльності (Savchenko, 2009, p. 123).

Безперечно, результативність виховної діяльності вчителя абсолютно залежить від розвитку його духовного світу, світоглядної зрілості, гуманістично спрямованої системи ціннісних орієнтацій та переконань, що забезпечують успішну аксіологічну діяльність педагога.

У контексті нашого дослідження правомірним є акцент на вихідних дефініціях: «гуманізм», «гуманістичне виховання», «гуманізація виховного процесу».

Відомо, що в основу гуманістичного виховання покладається принципи гуманізму. На основі аналізу довідкових джерел та наукової літератури трактуємо гуманізм як історично змінювану систему поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її права та свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принцип рівності, справедливості, людяності бажаною нормою відносин між людьми.

Погоджуємося з думкою Д. Пащенко, що під гуманістичним вихованням варто розуміти «спеціально організований процес цілеспрямованого керування розвитком дитини шляхом створення сприятливих умов для максимально повної позитивної самореалізації вихованця у процесі його співпраці з педагогами, батьками, членами дитячого колективу та спілкування з природою, оточуючим соціумом і культурою» (Pashchenko, 2006, p. 14).

Також підтримуємо міркування Д. Пащенко стосовно того, що кінцевою метою гуманістичного виховання має бути вільна, добропорядна, толерантна людина з розвиненими задатками та національною самосвідомістю, впевнена у своїй можливості повноцінно жити й самореалізуватися в суспільстві через власну працю (Pashchenko, 2006, p. 17).

Наша позиція стосовно гуманізації виховного процесу співпадає з думкою І. Беґа, що це «сучасна науково-практична освітня стратегія, в центрі якої стоїть конкретна особистість, її можливості, індивідуальне і творче самовираження, що стає простором повноцінного життя, інструментом вирішення життєвих проблем і особистісного зростання» (Beґh, 2006, p. 155).

Вищезазначене ми вважаємо ключовим пріоритетом у підготовці вчителя початкових класів до реалізації завдань гуманістичного виховання молодших школярів.

Суттєвим відзначаємо також створення в освітньому закладі умов щодо суб'єктності студентів, середовища гармонійного розвитку для розкриття внутрішнього потенціалу особистості.

Ми переконані, що успішно реалізувати мету гуманістичного виховання зможе педагог, який поєднає мотиваційну, змістово-процесуальну та дієво-оперативну сфери педагогічної діяльності.

Відтак система підготовки вчителя до реалізації завдань гуманістичного виховання включає, передусім, розвиток позитивної мотивації дій,

оволодіння сучасними технологіями, формування високої моральності вчителя, його гуманістичного світогляду, гуманних загальнолюдських якостей, гуманістичного виховання, розвиток педагогічної майстерності як сукупності професійно значущих особистісних рис і якостей.

У цьому контексті, передусім, правомірним видається осмислення майбутнім педагогом цілі і завдань гуманістичного виховання.

Власне на це спрямована вся система підготовки майбутнього вчителя у ЗВО. Зауважимо, що вся робота вчителя з гуманного виховання має базуватися на засадах співпраці всіх учасників освітньо-виховного процесу, де передбачається:

- особистісно-орієнтоване спілкування (задоволення потреби дитини в особистому контакті з педагогом, моральна підтримка, повага до вихованця, визнання його людської гідності, розуміння душевного стану);
- стимулювання позитивних інтелектуальних почуттів, педагогічна підтримка;
- діалог між дітьми та вчителем;
- багатоваріантність, гнучкість форм організації різних видів діяльності;
- надання учням вільного вибору видів діяльності;
- способів поведінки в складних моральних ситуаціях;
- залучення учнів до самоаналізу способів діяльності, спонукання до самооцінки, самовдосконалення в різних видах діяльності (Vodnar, 1999, p. 25).

Отже, в цілому орієнтуємо студентів на необхідність створення особистісно орієнтованого освітньо-виховного середовища.

Відповідно, у ЗВО має бути особистісно орієнтоване освітнє середовище, де панує суб'єкт-суб'єктна взаємодія, педагогічне спілкування на засадах гуманізації. При цьому домінантою має бути принцип гуманізму, який у професійній діяльності має забезпечити опору на принцип дитиноцентризму із врахуванням специфіки віку школярів.

При підготовці вчителя зауважуємо, що гуманні відносини формуються у різних видах діяльності: навчально-пізнавальній, суспільній, правовій, трудовій. У названих видах діяльності прояви гуманізму часто співпадають. Це здатність співпрацювати, допомагати у співпраці, співробітництво у досягненні мети діяльності, здатність приймати рішення в суперечливих ситуаціях, дотримуватись толерантності, поваги, уміння вчасно підтримати, допомогти однокласникам, вміння радіти своїм і чужим успіхам.

Наголошуємо, що гуманність, позитивне ставлення до навчання в учнів формуються через засвоєння навчального матеріалу з моральним змістом. Саме з інформації навчального матеріалу школярі черпають знання про моральні якості людини, ціннісні орієнтації.

Учитель повинен усвідомити, що важливим є гуманізація навчання. Тобто створення таких умов, коли поважається людська гідність учня, забезпечується зацікавленість у кінцевих результатах на основі рівноправної співпраці з педагогом. Важливо, щоб кожен учасник освітнього процесу став повноправним суб'єктом діяльності, пізнання й спілкування, вільною самодостатньою особистістю (Leichuk, 2003, p. 257).

Особливу увагу слід звернути на доцільності проведення семінарів, конференцій, круглих столів, релаксаційних хвилинок, психологічних ігор-вправ, зокрема, «Підтримай товариша», технологічних тренінгів.

Цілком умотивованими під час проведення практичних занять при вивченні курсу «Педагогічна майстерність вчителя початкових класів» вважаємо проведення таких конференцій: «Гуманістичні засади педагогіки В. О. Сухомлинського», «Повага до гідності дитини – основа педагогіки О. Макаренка», «Дивись, не забудь – людиною будь» – домінанта народної педагогіки», семінарів, диспутів.

Наприклад, диспут на тему «Гуманний учитель: який він?» дав можливість кожному студенту висловити власну думку щодо складових характеристик гуманного вчителя.

Цікавим є такі семінари: «Культура спілкування гуманного вчителя», «Зміст і манера пред'явлення вимог до учнів». Студентами розроблені проєкти «Азбука гуманного вчителя», «Кодекс гуманізму учня», «Людська гідність як самостійна цінність», «Радість хвилюючих переживань», «Маленька людина з крижиною в серці – хто це?».

У межах нашого дослідження актуальним є зосередження уваги на необхідності включення до змісту підготовки майбутнього вчителя початкової школи таких видів діяльності, які моделюють ситуації взаємодії. Відомо, що найбільш ефективним стилем взаємодії вчителя й учнів у контексті педагогіки гуманності є діалогічний.

На підставі наявного досвіду можна говорити про те, що успішно здійснити завдання гуманного виховання зможе вчитель, який особистісну взаємодію перетворює в співробітництво вчителя й учня, тобто забезпечує суб'єкт-суб'єктні стосунки в спільній діяльності.

Ефективними в роботі із студентами на заняттях з курсу «Педагогічна майстерність» є використання таких технологій, як: метод «Кейс-технології», «Коуч-сесія», «Квест».

Використання неігрового методу «Кейс-технології» дозволяє педагогам брати участь у безпосередньому обговоренні ділових ситуацій та завдань, взятих з реальної практики; «Коуч-сесія» – метод інтерактивного спілкування, розвиваюче консультування, дискусія; «Квест-метод» – інтелектуального змагання з елементами рольової гри. Ці методи допомагають майбутнім педагогам проявити свою індивідуальність, сприяють виробленню здатності відкрито висвітлювати власні судження, думки, захищати свою позицію, вдосконалювати комунікативну підсистему власної діяльності, яка реалізується в спілкуванні та взаємодії.

Цикл подібних занять дає змогу сформуванню в майбутніх учителів розуміння суті гуманістичного виховання молодших школярів. Саме на таких заняттях студенти вчаться встановлювати контакти з аудиторією, опанувати засобами впливу на учнів, оволодіти сучасною технологією формування гуманістичних якостей, умінь і навичок реалізації гуманних взаємовідносин учнів.

Залучення студентів до діяльності, наближеної до реальних умов професії, відбувається як під час занять у ЗВО, так і педагогічних практик.

Так, під час проходження практики зосереджується увага студентів на:

- створенні сприятливого психологічного клімату, що забезпечує включення учнів у взаємодію;
- забезпеченні набуття досвіду поведінки в спільній діяльності на уроках та в різних формах колективної діяльності;
- зосередженні уваги на формуванні відносин взаємної довіри, взаємодопомоги, підтримки, умінь колективно працювати;
- включенні школярів у різноманітні форми діяльності з акцентом на дотримання гуманістичної солідарності.

Отож основна мета гуманної педагогіки – всебічний розвиток особистості, що навчається, створення умов для її самореалізації. Тобто, це створення умов, за яких формується людська особистість школяра, забезпечуються гуманні взаємини в системі «вчитель-учень», це побудова взаємин між учнями на основі доброзичливості, милосердя, довіри, співробітництва, вимогливості, поваги. Звертаємо увагу, що взаємини учня й вчителя залежать

від об'єктивності, справедливості, тактовності в оцінці дій та поведінки школяра.

Отже, підготовка вчителя початкових класів до реалізації завдань гуманістичного виховання молодших школярів потребує, передусім, формування в студентів системи якостей, які давали б їм змогу стати активними учасниками гуманістично спрямованих перетворень у суспільстві, усвідомленого ставлення до людини як найвищої цінності. Зазначимо, що підготовка вчителя початкових класів зорієнтована на гуманістичну спрямованість.

Оскільки гуманістичні принципи педагогіки є важливими ціннісними пріоритетами, виникає необхідність зміни стратегічних глобальних цілей освіти, зміщення акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості, що постають як мета і засіб підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Безперечно, забезпечити гуманне виховання може лише гуманно зорієнтований учитель, який не лише розуміє сутність гуманізму, а вміє

виховувати учнів на засадах гуманістичної педагогіки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, підготовка вчителя початкових класів до реалізації завдань гуманістичного виховання – актуальна, складна й багатоаспектна проблема. Гуманізація – ключовий елемент нового педагогічного мислення, що стверджує полісуб'єктну сутність освітньо-виховного процесу. Основною суттю освіти в такому випадку є розвиток особистості. А це означає зміну завдань, що стоять перед учителем. Педагог початкової школи повинен сприяти всіма можливими способами розвитку дитини. Його діяльність має будуватися на засадах поваги, гідності школяра, визначення його суверенітету, створення стосунків довір'я між учителем та учнем. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному аналізі ефективних методик підготовки майбутнього вчителя початкової школи до реалізації завдань гуманістичного виховання молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с
2. Бех І.Д. Формування у дитини почуття цінності іншої людини. толерантності. 2001. 2(16). 231 с.
3. Боднар Л.С. Гуманістичне виховання школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. *Педагогіка та психологія*. Харків. 1999. Вип. 10. Ч.1. С.29-35.
4. Іваній В., Бурчак С. Підготовка вчителів початкових класів до розвитку пізнавального інтересу учнів у процесі навчання математики. *Початкова школа*. 2011. №3 (501). С. 43–47.
5. Лейчук А.О. Формування ціннісних основ гуманістичної позиції майбутніх педагогів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. Київ-Житомир: вид-во «Волинь». 2003. Кн 2. 368с.
6. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук. «Теорія і методика професійної освіти». Київ. 2006. 37 с.
7. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : пос. для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге видання., доповн., переробл. К. 2009. 225с.

REFERENCES:

1. Bekh I.D. (2006). *Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti*. [Education of the personality: Ascent to spirituality]. Kyiv: Lybid, 272 p. (in Ukrainian).
2. Bekh I.D. (2001). *Formuvannia u dytyny pochuttia tsinnosti inshoi liudyny. tolerantnosti*. [Formation of the child's sense of value of another person. tolerance]. 2(16). 231 p. (in Ukrainian).
3. Bodnar L.S. (1999). *Humanistychnе vykhovannia shkoliariv u pedahohichnii spadshchyni V.O.Sukhomlynskoho*. [Humanistic education of schoolchildren in the pedagogical heritage of V.O. Sukhomlynsky.]. *Pedagogy and psychology*. Kharkiv.. Issue 10, Part 1. P.29-35. (in Ukrainian).
4. Ivanyi V., Burchak S. (2011). *Pidhotovka vchyteliv pochatkovykh klasiv do rozvytku piznavalnoho interesu uchniv u protsesi navchannia matematyky*. [Training of primary school teachers to develop students' cognitive interest in the process of teaching mathematics]. *Primary school*. №3 (501). P. 43-47. (in Ukrainian).
5. Leichuk A.O. (2003). *Formuvannia tsinnisnykh osnov humanistychnoi pozytsii maibutnykh pedahohiv*. [Formation of the value bases of the humanistic position of future teachers]. *Theoretical and methodological problems of upbringing of children and pupils: a collection of scientific articles*. Kyiv-Zhytomyr: Volyn Publishing House. Book 2. 368 p. (in Ukrainian).
6. Pashchenko D.I. (2006.). *Formuvannia hotovnosti maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv do humanistychnoho vykhovannia uchniv*. [Formation of future primary school teachers' readiness for humanistic education of pupils]: *PhD thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences. "Theory and Methods of Professional Education*. Kyiv. 37 p. (in Ukrainian).
7. Savchenko O. Y. (2009). *Vykhovnyi potentsial pochatkovoi osvity : pos. dlia vchyteliv i metodystiv pochatkovoho navchannia*. [Educational potential of primary education: manual for teachers and methodologists of primary education]. 2nd edition, supplemented, revised. K. 225 p. (in Ukrainian)].